

СТРОИТЕЛИ НА ВАВИЛОНСКА КУЛА*

(За превода на съветската проза през 1981 г.)

НИКОЛА ИНДЖОВ

Изложението на някои тези, свързани с тематиката, която обсъждаме, по начало се определя от общоизвестната констатация, че образцовите литературни факти и явления невинно възникват в този ред, в който стават достояние на масовия читател. Това е особено забележимо при превода на чуждестранните литератури, интересът към които твърде често се определя от силно актуализирани критерии. Практиката показва, че златната библиотека на човечеството рано или късно се подрежда по номера и на нашата лавица, макар нерядко между бронзираните томове да оставяме завинаги набързо и неугледно издадени книги, привлекателни със своите днешни идеи, образи и сюжети. Когато победата на кубинската революция предизвика и своеобразен лингвистичен „бум“, от испански в нашата реч заприичаха произведения на сегашната борба и предстоящата победа, изпреварили именно заради съвременните си характеристики например пълното издание на „Дон Кихот“. Португалският език прозвуча поетично на български най-напред с лирата на бореца Агостиньо Нету и нейният мъжествен звън все още ни заглушава плавнолатата, а чертите на Камоинш. Преди да съзрем силуетите в класически тоги на Сеферис и Елитис, ние видяхме спартанския щит на Янос Ригос, който той бе вдигнал пред сърцето на Гърция. Френският език ни се откри наново с първична свежест в поезията на неколцина африканци, английският доказва за кой ли път своите възродителни способности в бунтовната по същност книжовност на бившите колонии. Не зная доколко немският език на Елиас Канети се оказа спасен от раздвоението между Брехт и Шпрингер, но преводите на този автор, които у нас почти съвпаднаха с аудиенцията му при шведския крал, ми напомниха по този повод единственото изключение от следното правило: нобеловите лауреати и днес изглеждат застинали в мрамор, но уважението към тях се придружава от жив, непосредствен интерес и — да кажем — от силно чувство на културна солидарност към лауреатите на премията „Лотос“, на „Каса де лас Америкас“ и на други още награди по света, чрез които конкурсът показва не чертите на отминалата, а чертите на днес създаващата се класика.

Този хаос е привиден, защото се развива по спиралата на вътрешна хармония и защото е естествено в подбора на книгите за превод социалното внимание да се насочва стремително към революционни по дух творби и творци. Класиката е примамлива с непреходността на установеното, но съвременното съдържа в себе си всички нейни елементи плюс новото или новаторското като стилистика и методология.

Ето защо в преводаческото дело като безспорен признак на преводаческия талант фигурира моментът на откривателството. Откривателство както на нови имена, така и на нови пространства в езиците.

На наша земя ние градим вавилонска кула.

* Бел. ред. От 22 до 26 март 1982 г. в София се състоя ежегодният преглед на преводната продукция за 1981 г. Сп. „Литературна мисъл“ и тази година ще публикува някои от най-интересните доклади, прочетени на прегледа.

Най-много примери в това отношение и най-силни внушения за делото ни като вавилонска кула ни дава и най-превежданата у нас чуждестранна литература — съветската.

Днес тя се създава на седемдесет и седем езика — според израза на Васил Биков, и бурното литературно развитие в последните десетилетия на тези езици изправя българските преводачи пред проблеми от енигматично качество. Днешната съветска литература ни се открива с наистина необятно лингвистично пространство и дори класическият руски език придобива неочаквани нюанси в съприкосновението с езиците на многобройните етнически пластовете на съветската страна. В азбучен ред, което показва, че справката е енциклопедична, ще спомена съветските езици, на които се сътворява днешната съветска литература: абазински, абхазски, адигейски, аварски, азербайджански, алтайски, арменски, балкарски, башкирски, белоруски, бурят-монголски, грузински, даргински, еврейски, ингушки, кабардински, казахски, калмишки, каракалпакски, киргизки, комизириян, коми-пермячки, корякски, кумикски, лакски, латишки, лезгински, литовски, мансийски, марийски, молдавски, мордовско-мокшански, мордовско-ерзянски, нанайски, ненецки, ногайски, осетински, руски, табасарански, таджикски, татарски, татски, тувински, туркменски, удмуртски, узбекски, уйгурски, украински, фински, хакаски, хантийски, цигански, чеченски, чувашки, чукотски, евенкийски, евенски, ескимоски, естонски, якутски. . .

Но в какво все пак се състои съприкосновението с руския език?

Юрий Рътхеу, който пише на чукотски, споделя, че предпочита сам да превежда книгите си на руски, „но тогава — подчертава той — не се получават преводи, а съвсем наново написани произведения“. Той вероятно има пред вид, че лексиката на тези езици се попълва както за сметка на собствените им възможности за словообразуване, за преосмисляне на значенията, за разширяването им, за въвличането на диалектизми — така и за сметка на заимствването от руския език, език-хребет, което заимстване не е просто речниково, а се осъществява благодарение и на дословните преводи на сложно-съставни думи и изречения на базата на единна социалистическа култура и единен социалистически характер на живота.

В същност именно съветските издания налагат последователно понятието „авторизиран превод“ в основните две значения на този термин — когато преводът се редактира от самия автор, познавач на езика, на който е преведен, или когато самият автор го превежда. Така или иначе не срещаме това уточнение под заглавията на книги от Чингиз Айтматов, на Михайло Стелмах, на Расул Гамзатов, т. е. писането наново, за което говори Юрий Рътхеу, представлява своеобразен творчески етап в създаването на значителни произведения и превръща руския език в случая в инструментариум, за който не са достатъчни само университетски познания.

Очевидно е, че това модерно обстоятелство усложнява същността на преводаческия талант — ето какво означава конкретно откриването на нови пространства в езиците. Този талант не се придобива в никакви школи и курсове, с него човек се ражда. Това е талант, оригинален точно толкова, колкото талантът на поета, на романиста, на разказвача.

В историята на нашето преводачество обаче този оригинален талант в най-красноречивите примери — Георги Михайлов, Гео Милев, Асен Разцветников, Владимир Башев, Григор Ленков — не е самобитен, той се съчетава с дарбата на самостоятелното творчество, която е и по-властна. Литераторите допринесоха най-сериозно за утвърждаване на преводачеството като съществена съставна част на личното творческо дело. Ще споменем, с риска да пропуснем мнозина, Константин Константинов и Христо Радевски, Атанас Далчев и Младен Исаев, Людмила Стоянов и Димитър Методиев, Леда Милева и Валери Петров. . . Но колкото и да са на брой писателите-преводачи, те все пак са малка част от огромната маса дейци, за които преводачеството на художествена литература вече се превръща в основна професия, тъй като донимичното наше културно развитие повелява все повече и повече контакти с все повече и повече народи именно чрез изящната словесност.

Поради това днес в една планирана сравнително добре преводаческо-издателска дейност е просто нереално да различаваме единствено на доисторически изкопаеми — хем да са писатели, хем да се занимават с преводи. Като динозаври, изпуснали шанса да си отидат със своите епохи, ни изглеждат днес поети и белетристи, които посвещават много труд и много златно време на превода. Тук вече действа противоположен пример — от големите ни писатели някои до-

ри и не помислиха да се заемат с това дело, въпреки че владеят чужди езици. Нито Димитър Талев, нито Димитър Димов, нито Емилиян Станев поставиха имената си като преводачи. Трябва да бъдем реалисти и да осъзнаем, че днес преводачеството е преди всичко област, в която действуват филолози. Тяхната научна подготовка е в състояние да компенсират в приемлива степен липсата на оригинален преводачески талант. Това е положението, в такива мащаби ще търсим безите на развитието.

И ето продукцията на 1981 г. ни представя дългоочакваните дебюти на български преводач направо от арменски, грузински, естонски, но до седемдесет и седемте езика пътят е почти космически. От статистически ъгъл на зрение изглежда необичайно, че страна, която разполага с познавачи дори на суахили, няма кадри, подготвени да превеждат директно от болшинството езици на съветските народи. Нарочно употребявам терминологичното слово „кадри“, защото липсата им в случая се свързва с някои организационни моменти в преводаческата дейност. Не съм компетентен по какъв начин трябва да се прилагат усилията в тази насока, аз се влияя от един емоционален мотив, цитирайки Маяковски, който казва: „Я русский бы выучил только за то, что им разговаривал Ленин!“ Ако зависи от мене, заради нанайския писател Георгий Ходжер си струва да подготвим преводач от нанайски, заради Кайсын Кулиев — преводач от балкарски, заради Мустай Карим — преводач от башкирски. И така нататък — до числото седемдесет и седем, което вече ми се появява като магическо.

Иначе има всички вероятности вавилонската ни кула да изглежда построена по лицето за слаборазвити страни. . .

Засега ни спасява руският език, но фактът, че ползуваме авторизирани преводи, поставя на свой ред няколко важни проблема. Първият е лесно доловим — едно е например Чингиз Айтматов сам да се превежда на руски, друго е тогава чак да бъде преведен на български. Губи се онова тънко сияние на словото, сплавено от отблясъците на първообраза и първопревода.

Вторият проблем ще ни отклони от прозата към поезията в името на по-синтетичния пример. Големите поети на „малките“ езици като Георгий Леонидзе, Самед Вургун, Егисше Чаренц, Едуардас Межелайтис и др. са превеждани на руски от преводачи, които сами са големи поети. Николай Тихонов и Николай Заболоцкий, Павел Антокольски и Арсений Тарковский, Михаил Светлов и дори един Александър Твардовски посветиха своите музи на трудното дело преводаческо. Музите си, а не просто перата, и неслучайно Михаил Светлов се заканваше шеговито на грузинците, че ще ги преведе обратно, ако не се държат добре. Далечна е навярно асоциацията, която правя, но винаги когато става дума за превод на художествено произведение, аз си спомням котленския надпис на Софроний — „Помогни ми, да те възвися!“ И ако съветската поезия у нас по традиция се превежда от значителни или в краен случай от утвърдени поети, то в превода на прозата белетристите не оставят вече следи. Нещо повече, именно в превода на прозата се очертава делото на един поет — Атанас Далчев. А примерът за следовничество съществува. Който разлисти новото еднотомно издание на Чехов, непременно ще отбележи един разказ, чиято лексика на български е възхитителна, чийто български превод очевидно се е ползвал от Чехов — за да го възвиси. Преводачът е Ангел Каралийчев и аз не мога да се въздържа да не спомена този факт, защото сега ще премина към един друг проблем на подбор и превода на съветската проза, който е твърде интересен за изследване, и съдържа в себе си противоречия. Макар и диалектически, тези противоречия поставят на единия полюс Ангел Каралийчев, а на другия — почти всички нас.

Вярно е, че именно в превода на съветската литература е изградена нашата най-стара, най-стабилна, най-проверена от времето, най-богата традиция. Преводът от руски на български е бил дело не само на литератори, но и на политически и обществени дейци, той е пораздал възрожденски пориви, а в случаите с Димитър Благоев и Георги Бакалов — апостолски начинания. Някои от тези дейци са постигнали еталони, от които ще споменем превода на „Педагогическа поема“, дело на Трайчо Костов. Следователно имаме всички основания да твърдим, че преводите на съветската литература у нас са участвували не само в националния ни литературен процес, но са били предназначени да оказват влияние и върху обществени възгледи и теснения. В това е същността на дълголетната традиция и тя е само наша, тя е феноменално постижение на българския културен гений.

Причините за такова плътно взаимодействие са от историкоидеологически характер и те са достатъчно добре известни, няма да ги посочваме наново, само ще се опрем на тях, за да изкажем още веднъж становището, че ако чуждестранната литература представлява част от културата на народа ни, то съветската литература е в основата на нашата вавилонска кула.

Традицията обаче не е идеалистическо понятие, тя се развива, понякога синкопно, понякога плавно, и ето че в последно време можем да забележим по-релефната поява в сравнение с когато и да било на две начала в подбора на книгите за превод — информационно и творческо.

Ще направя уговорката, че информационното начало не е лишено от творчество, нито творческото — от информация. Вземам два условни термина, защото книгите, които определят обема на издадените преводи през 1981 г., се разделят на две групи като че ли по посочения признак.

Първата група, в която се съзира действието на актуализирания критерий, представлява, общо взето, своевременна информация за нови имена в съветската литература или преводи от „нови“ езици на съветските народи.

Втората група представлява творби от автори, превеждани или не досега с информационни цели, но изтъкнати вече с такива произведения, които се налагат като основни и попълват празнините във възприятието на масовия читател за цялостни процеси и за цялостно дело.

Естествено има творби и автори, които преминават от едната в другата група, а също и произведения, които информационното начало не е митологизирало, въпреки че то е склонно към преждевременно и шумно плетене на лаврови венци. Пётър Проскурин впрочем в есе за Леонид Леонов развива мисли, които пряко се отнасят към тази тема. В историята на литературата, казва той, има много примери, когато едно откъснало се напред произведение поражда цял поток подражания: повтаря се сюжетът и някои главни особености на забележителното произведение, но минават години и остава онова истинското, роденото от силата на истинския талант, остава началното откритие на човешкия дух, което на времето си е породило подражания, обречени на гибел още в основата и зачатиято си, защото истинско и дълговечно е само откритието, а не кръговете, образувани след него, макар че в живота тези кръгове дори са необходими и фиксирани от повече или по-малко опитна ръка, после са интересни за изучаване и сравняване, а понякога дори могат да бъдат полезни на времето; след грандиозния взрив са необходими постепенно отслабващите трусове на човешката психика.

Ако в духа на тази земетръсна метафора подложим на преценка 1981 г. като период, който запозна българския читател с няколко нови имена на съветската литература, веднага възниква въпросът, дали тези нови имена се идентифицират с нови явления? Има място за скептицизъм в отговора, колкото и да е кратък, нещо повече — ползхът на новото явление, по-точно на новаторското явление, дойде, изглежда, благодарение на творческото начало в традицията на подбор, а не на информационното. Роман, написан преди седемдесет години, повести и разкази, написани преди петдесетина години в по-голяма степен задоволиха навика на българския читател да очаква от руското слово литературно новаторство. Може би и тук важи древната максима, че новото — това е добре забравеното старо, обаче без съмнение Андрей Белый и Всеволод Иванов се възприемат като своеобразни открития. Открития не защото досега не сме знаели техните имена, напротив, те са ни известни с толкова подробности от епохите им, откритието се обяснява от констатацията на Проскурин, че преди авторите на грандиозния взрив сме превеждали техните подражатели. Дон Кихот казваше на младия съчинител на глоси следното: „Ако вашите стихове са предназначени за литературно състезание, помъчете се, ваша милост, да вземете втората премия, защото първата винаги се дава на влиятелни и високопоставени лица, втората се присъжда по достойнство.“

В нашата практика, разбира се, такова нещо няма, и Рицарят на печалния образ никак не е прав!

Информационното начало обаче е крайно предприемчиво в митологизирането на отделни творби и творци, то е способно в своята страст към самоизяви и еднолично първенство да представи на масовия читател един поет с лабораторни разкази, един публицист — със сборник новели, и дори една съпруга на поет, чието перо транзитно се е еманципирано. . .

Проблемът за митологизирането е известен, струва ми се, че бе дискутиран на минало. годишното обсъждане на Съюза на преводачите, а така също и на Априлските дискусии на Съюза на писателите. Предполагам, че във вътрешните системи на двата съюза той е решен окончателно. При това положение изглеждат призрачни опаските пред книжарниците, на които четящата публика се тълпи с все сила за книга на някой си Гърсия Маркес или някой си Вики Баум. Освен това е достатъчно компетентното телевизионно предаване „Всяка неделя“ да зададе на някой турист класическия си въпрос „Кое ви накара да пропишете в същност?“ — и ето ви още един мит, заченат по италианския метод в камера. . .

Всичко това би било бял кахър, ако на несведущия консуматор и препродавач на нови книги с антикарни цени сведущата информация обясняваше за какво става дума, но твърде често тя самата изпада в захлас от произведенията, които са епигонски и подражателни спрямо — в случая — литературата, чито преводи на български обсъждаме сега. Всичко започва от мене — ето правилото на митологизаторите, и когато прочетете в анотация, в отзыв, в предговор, че еди-кой си е постигнал съвършенство в стилистиката, че еди кой си е колосален майстор на психоанализа, че еди кой си е блестящ новатор — не мислете, че става дума за Достоевски или Шолохов, за Чехов или Леонов. Става дума за автори, обикновено от т. нар. „западни“ езици, които в собствените си страни се задоволяват с неколккратно по-ниски тиражи, известност и авторитет, отколкото им предоставяме ние тук. Митологизирането в общия си вид е в същност А-Бе-Вето на криворазбраната цивилизация. Действията на информационното начало в предоставения му салон напомнят действия на рекламни агенти. Те са в значителна степен интуитивни, защото се дължат на обикновено невежество, но не са безкористни, защото митологизират активно и своя собствен труд. Те са ужжим атлантите, които крепят небето над нас, а в същност единственото им занимание е да правят от мухата слон, но и от слона — муха. . . Не е тайна, че стремехът към митологизиране води до монополизиране на преводите от някои езици и има едни преводачи с разкъравени лакти, а други — с разкъравени колена. . .

Що се отнася до подобни случаи в представянето на съветската литература, дължни сме да отбележим наличието на известен вакуум — и той ще се запълни само тогава, когато осъществим сериозни многотомни издания на руската и съветската класика. Един пълен Маяковски, един пълен Шолохов, един пълен Леонов — колко са ни необходими те в борбата против митологизирането на вторичната литература!

Ние, преводачите, знаем по-добре от всички, че няма големи и малки езици. Ние, българите, чрез Георги Димитров дадохме на човечеството крилатата идея, че в областта на културата няма големи и малки народи и че всички народи са равни в своите възможности да творят духовни блага от универсален характер. Но това не означава, че трябва да бъдем безкритични и ангелски благодушни. Напротив, това наше съзнание е изработило у нас друг един традиционен критерий — критерия на сравнението. Истината е, че по идеите, образите, въобще по постиженията на съветската литература сравняваме останалите.

Но това е вече позиция.

Тази позиция е завоювана, като всяка позиция тя се нуждае от постоянна защита.

Убеден съм, че творческото начало в подбора и превода защитава най-самоотвержено тази защита.

Тук се сътворява и очакваното чудо — най-добрите преводи през годината са постигнати при тези произведения, които са значителни както за самите им автори, така и за цялата съветска литература. Особено е радваща срещата с някои от преводачите на двутомника на Иля Еренбург, на Всеволод Иванов, на романа на Василий Шукшин „Любавини“, на есеистично-мемоарната книга на Валентин Катаев „Елмазен мой венец“, на трите книги на Юрий Бондарев и Юрий Трифонов, на повечето от разказите в сборника на Юрий Нагибин „Царскоселско утро“.

Това са примери на преводи от руски. Към тях следва да се прибавят преводи от украински, белоруски, арменски, естонски, извършени от Симеон Владимиров, Пенка Кънева, Агоп Орманджиян, Иван Троянски.

Представям си какви трудности е трябвало да преодолява Методи Веселинов в превода на разказите и повестите на Всеволод Иванов, този изключителен писател, за когото Констан-

тин Федин казва, че е от първенците на съветската проза. Произведенията му са изпълнени с неповторимата лексика на герои, които възприемат света и изразяват себе си чрез усложнени метафори, речта им е белязана с местни изрази и диалектизми, синтактичният строеж на фразата е неочакван. При такива автори преводачът наистина трябва да бъде творец, за да може да изнамери адекватното значение на словосъчетания, двусмислени изрази, запазвайки едновременно темпоритъма на повествованието, целеустремеността на детайла в развитието на сюжета и конструкцията на композицията. Всичко това е постигнато от Методи Веселинов и аз дори не зная какъв епитет да прибавя към превода му, освен да изразя убеждението, че този труд — преводът на Всеволод Иванов на български е окончателно завършен.

Известният поет Иван Николов след преводите на Марина Цветаева, Анна Ахматова, Сергей Есенин и колко още мъчни автори сега се проявява също така успешно в прозата — с романа на Андрей Бели „Петербург“ и с разкази от Юрий Бондарев. Удивително е как един и същи преводач успява да овладее две съвършено различни езикови и стилни системи, да бъде убедителен и в трансформацията на двете.

„Елмазен мой венец“ на Валентин Катаев принадлежи към т. нар. „нова проза“ на стария майстор, а специално тази книга е „камень преткновения“ в нашата дейност. Тук всяка неточност може да отклони вниманието на читателя от образите, които Катаев пресъздава с тънки черти, но преводачът Кирил Кадийски, съчетал шастливо лингвистични познания и талант на поет, успява да съхрани детайла, по който се познава историческа фигура. Да добавим, че този превод е извършен с вдъхновение — това си личи от потока на българската реч.

Преводачът Кузман Савов е преодолял в превода на романа „Любовини“ от Василий Шукшин своеобразно критично положение. То се състои в следното: романът леко се асоциира с „Разораната целина“ на Михаил Шолохов, обаче вътрешно е съвършено самостоятелно произведение, силно с оригиналния „алтайски“ колорит на действието и с новооткритите образи на хора и събития. Езикът на Шукшин изцяло ни отдалечава от първоначалното впечатление за присъствието на Шолохов — ето какво е успял да предаде на български преводачът.

Могат да се посочат още отделни отлични преводи на Весела Сарандева, Пенка Кънева, Венцел Райчев, Златко Стайков, Виолета Манчева, Борис Христов. Бързам да изтъкна, че в превода на руска и съветска литература в нашата среда вече са се изградили няколко цялостни преводачески дела. И да добавя, че те принадлежат на творческото начало на традицията.

Ето я вече пред нас, уви, окончателно приключена библиографията на Лилияна Ацева. Тя е превеждала Бунин, Куприн, Чехов, Зошченко, Айтматов, Беляев, Пайч, Маршкянвичус — и само този непълн списък ни дава представа с какви нелепи задачи тя се е захващала, обяснявай, че значителността на нейните преводачески постижения се дължи на отговорния подбор, на доброволния стремеж към трудно достъпни цели.

Атанас Далчев остави на националната духовна съкровищница преводи от Чехов, Толстой, Шолохов, Фурманов, Бабел, Катаев, Гайдар, Паустовски, Олеша, Лесков, Грин, Леонов, Симонов, Горбатов, Горки, Пушкин, Лермонтов, Аненски — това е колосално дело, което може би до днес не е оценено, както трябва.

Филип Гинев прояви изключителен талант в преводите на Горки, Достоевски, Лесков, Салтиков-Шчедрин, Олеша, Залигин, Стелмах, той преведе Белински, превежда Ленин.

Най-младият в тази група, Борис Мисирков, посветил много сили на информационното начало, едновременно ни даде образци в преводите на прозата на Пушкин, на публицистиката на Полевой, докосна се майсторски до Бунин и драматургията на Маяковски, до Горки и Тинянов, до Салтиков-Шчедрин, който е сериозна проба за всяко преводаческо перо, до Ефремов, Разпутин, Рьорих.

Това естествено не са всички имена, които блестят в тази доскоро подминавана пренебрежително дейност, сега също така забравяна от критиката и литературоведението. Време е вече да ценим и да популяризираме самостоятелното преводаческо дело. Преди хората, за които говорих, имаше като че ли един единствен преводач, комуто бе отдадена дан за такъв труд — Георги Михайлов, известен като преводач на „прокълнатите поети“. Този спомен ни застава да се замислим, да преценим може би трудолюбието от гледна точка на вискателността и хигиената на таланта, да установим в края на краищата, че след като преводачеството е твор-

чество, то добре е това творчество да бъде концептуално, да оформя своя собствена територия, за да можем да кажем и за други — ето, този е преводачът на Достоевски, този е на Толстой, този е на Чехов. . .

Оценката на продукцията на 1981 г. в известна степен е условна по време, защото се знае, че става дума за книги, преведени малко или много преди този период, но излезли сега по силата на всякакъв род редакторски и издателски обстоятелства. Все пак ние сме длъжни да си припомним своите разсъждения не само с домашните ни мерки, но преди всичко и с оценките, които се дават на съветската литература в нейните собствени критически лаборатории. Такава компетентна оценка, възможно най-аргументирана и богата, несъмнено е докладът на Георгий Марков пред Шестия конгрес на съветските писатели. Той отбелязва, че през 70-те години в съветската многонационална проза се прояви цяла плеяда талантливи писатели, чието своеобразие обогати литературата на зрялото социалистическо общество. По-нататък Георгий Марков заявява: „Анализът на професионалните оценки, които бяха направени на републиканските конгреси на писателите, на дискусиите преди конгреса и в литературния печат, както и множеството читателски мнения с пълно основание позволява да кажем на конгреса: от всички литературни жанрове най-големи успехи е постигнала прозата. Тя стоеше в центъра на вниманието на обществеността, тя направи най-значителните открития в създаването на образа на нашия съвременник, нейните завоевания бяха господстващи в общия творчески климат на литературата. . . Днешната ни проза представлява сериозна духовна сила. В нея намира достойно художествено-философско отражение всичко основно и главно, с което живее днес народът ни, неговите победи и цели. . .“

Георгий Марков преценява, че главното завоевание на прозата бе голямата форма — романът. Той споменава епични произведения от Фьодор Абрамов, Чингиз Айтматов, Павел Загребелни, Мирмухин, Юрий Скоп, Юрий Бондарев, Нодар Думбадзе, Виктор Астафиев, Даниил Гранин, Олес Гончар, Александър Чаковски, Савва Дангулов, Цезар Солодар, Даниил Краминон, Пьотр Проскурин, Анатолий Иванов, Михаил Алексеев, Анатолий Ананиев, Владимир Чинилихин, Виталий Закруткин, Юрий Трифонов, Мария Прилежаева, Сергей Залигин, Мустай Карим.

Преповтарям една част от цитираните от Георгий Марков имена, защото това позволява да направим елементарна съпоставка между оценката на конгреса и нашия подбор. Вярно е, че много от тези автори са превеждани на български, но също така е вярно, че доста от тях някак си са останали извън вниманието на издателствата. Не изключвам възможността в този момент да се превеждат техни книги, но тъй като става дума за върхови постижения на съветската проза, е очевидно, че непосредствена задача на преводачите и издателствата е в следващите години да направят достойни на масовия читател произведенията, които са основни в днешната съветска литература. Това означава в приетия контекст да се даде превес на творческото начало, което ще допринесе и за укротяване на информационното.

През 1981 г. нашите издателства са осъществили 83 издания на съветска проза. В това число се включват: 71 превода от руски, 3 — от украински, 3 — от белоруски, 2 — от арменски, 2 — от литовски, 1 — от грузински, 1 — от естонски (8 превода са от други езици на съветските народи, преведени от руски).

По издателства разпределението е следното: „Народна култура“ — 31, „Отечество“ — 12, „Христо Г. Данов“ — 10, „Народна младеж“ — 9, „Партиздат“ — 5, „Георги Бакалов“ — 5, „Профиздат“ — 4, „Музика“ — 3, „Отечествен фронт“ — 1, „Наука и изкуство“ — 1, „Държавно военно издателство“ — 1, БЗНС — 1.

Съвместно с московското издателство „Прогрес“ са осъществени четири издания — три на „Народна култура“ и едно на „Партиздат“.

Прегледът на тези данни позволява да се види водещата роля на изд. „Народна култура“ в представянето на съветската проза на български. Изданията тук участвуват във формирането на почти всички поредици на издателството, което говори, че е изработен критерий, според който съветската литература се представя с първостепенна роля в цялостния световен литературен процес, което отговаря и на действителното съотношение. Това на свой ред означава, че

в изд. „Народна култура“ се води много сериозна и задълбочена работа още върху подбора на произведенията.

Книгите на издателствата „Отечество“ и „Народна младеж“ са общо 21 — т. е. една четвърт от преведената на български съветска проза е подбрана и предназначена за младия читател. Като знаем, че възпитателните влияния на съветската детско-юношеска литература се осъществяват благотворно с хуманистичен патос, с утвърждаването на честността, смелостта, трудолюбието, патриотизма и интернационализма като основни качества на личността — можем да определим това съотношение като правилно и необходимо.

От извънстоличните издателства прави впечатление трайният интерес на изд. „Христо Г. Данов“ към съветската проза, а също така фактът, че това издателство изгражда собствен екип от преводачи от езиците на съветските народи.

Качеството на изданията отразява напълно върно състоянието на нашата полиграфия. Тя е полиграфия изостанала. Книгите, издадени съвместно с „Прогрес“, например се отличават от нашенската продукция по хартията, по шрифта, по подвързията, по тъканта на кориците. . . . Какво да се прави? Ето го въпроса, на който други трябва да дадат отговор. Аз мога само да отбележа, че цената на книгите у нас в последно време се увеличи, без това да повлияе на полиграфското им ниво.

Александър Овчаренко, чийто том в изданието на Партиздат показва най-интересното в продукцията на 1981 г. съветската естетика, прави интересен паралел между израза на Еужен Йонеску — „Небето ме плаши!“ и израза на Леонид Леонов, който казва: „Колкото по-дълбок и по-драматичен е изобразяваният от нас човек, толкова по-високо ще бъде небето над него!“ Възникнала заедно с новия човек, литературата на новия свят активно съдейства за израстването, развитието и утвърждаването на този свят и самата тя непрекъснато израства заедно с него. Като отразява художествено най-типичните явления през епохата, нейните настроения и идеали, тя се стреми преди всичко да възсъздаде в образи с неотразима художествена сила главния герой на нашето време. За нея такъв герой не е жалкият страдалец, който плува по течението и безсмислено си живурка „в очакване на Годо“; не е малкият човечец, който, без да подбира средства, се стреми да избяга от историята, да я позаобиколи; не е и яростният фанатик, който бърка светлата комунистическа идея с „връщане към неестествената простотия на бедния. . . и без потребности човек“, и затова разрушава най-великите ценности на миналото, говори с презрение за „някаква си там човечност“, „човешка любов“, „малки хора“ и т. н. Не, за нея такъв герой е човекът от многомилionenната маса, който се възправя за съзнателно историческо творчество, осъзнал е историческата си мисия и я осъществява независимо какво положение заема и с чувство за човешко достойнство. Горки го нарече „малкият човек, който върши велико дело“. Човекът на Човечеството!

Не можем да не бъдем полемични в изложението на основните тези на този доклад, защото съветската литература се идентифицира с реализма в изкуството, така нападан отляво и отдясно, така подлаган на ревизии и съмнения, превърнат във видима цел на всички теории на империалистическото схващане за света и човека. Но възникнал от стремежа на изкуството още при зародиша му да схване и покаже смисъла на едни или други страни от действителността, реализмът се е развивал и обогатявал от гледна точка на формата както в борба, така и във взаимодействие с другите литературни направления. Днес той се развива и обогатява по същия начин — и тази сложност поставя на изпитание нашето преводаческо дело в смисъла, в който го нарекохме позиция.

Оценката на преводите на съветската проза би била непълна, ако не спомена тук, че все още отделни преводачи допускат досадни грешки, а отделни преводи са изпълнени със смехотворни решения. Примерите за съжаление не са малко, те се разпределят като че ли по издателства. Общо взето, недостатъците на преводите са в диапазона от заблужденията, които падежната форма на оригиналното слово създава, до механичното превеждане на руската фраза, съставена на пръв поглед от слова с еднакво значение на руски и на български. Подобни недостатъци подлежат на стриктен редакторски контрол и системата е добре отработена теоретически. По-трудно е, изглежда, преодоляването на една характерна особеност на лошите преводи от руски — това забележимо умилително повествование, което пък се редува по правило с

бодрячески тон. Такава празнина остава в душата ти, че дори и масивната сграда на Военното издателство не може да я запълни.

Според известни на всички предварителни препоръки за оценка на преводите критерият трябва да се изгражда около принципа на преводимостта, принципа на динамичната еквивалентност, принципа на функционалната еквивалентност, на ценностната йерархия и т. н. Това са основните пунктове на съвременната теория на превода, но случаите, които разглеждаме, в известна степен не могат да бъдат класифицирани по споменатите признаци, защото специално в превода на руската класическа проза у нас се е създал и характерен, типичен може да се каже недостатък — това е уеднаквяването. Особено се забелязва то в пряката реч, където на български нравствените различия между героите изbledняват. Имам пред вид не когото и да е било, а Достоевски, Чехов и Тургенев. Става дума за преиздания, подчертавам това, защото ми се струва, че някои страници от тези наложили се веднъж вече преводи все още могат да бъдат подобрени. Не се основавам толкова на обстоятелството, че езикът ни през това време се е развивал, колкото на факта, че се е развивала теорията на превода и се е обогатявал общият преводачески и редакторски опит. При една дообработка например бихме могли най-после да намерим и на български тънкия преход в диалога от уважителната форма, така характерна за руската психика, към формата на недистанцираното обръщение. Чехов, знаете какъв майстор психолог е той, в повестта „Лекомислената“ в един и същи диалог използва двете форми, т. е. героите разговарят ту на „Вие“, ту на „Ти“ в зависимост от развитието на темата им. Героите — Олга Ивановна и Рябовски — чрез този изящен похват водят разговор, в който ту се отдалечават, ту се приближават един към друг чрез обръщения, които напомнят на читателя трагичните или щастливи перипетии на приключението им. На български тази смяна, този преход не е постигнат, защото буквалното превеждане на местоимената все още не означава адаптация към нравствените характеристики на нашия читател. Тук е необходимо откритие, откритие на нов словесен ключ към психологическия момент, отбелязан по друг превод от Пушкин така:

„Я говорю: Как *вы* красивы!“

и мислю: „Как *тебя* люблю!“ . . .

Уеднаквяването се дължи — при Достоевски, Чехов и Тургенев — и на специфичното обстоятелство, че обикновено разказвачът, човекът, който води повествованието, е тип от руския XIX в. и тогавашното първично речниково значение на думите днес е изменено поради отпадането на социалните им характеристики. Например в разказа „Господин Прохарчин“ Достоевски описва героя си като човек „благомыслящий и непьющий“. Дали българското „благонадежден и непиещ“ съдържа точната авторска оценка на героя? У Достоевски тук освен тъжната ирония има и сарказъм, което в „благонадежден и непиещ“ не се чувствава, „благомыслящий“ е по-скоро отрицателно качество на епохата.

Позволих си възможно най-прост пример, за да изкажа идеята, че за автори от такъв мащаб преводачеството трябва да създава, колкото и непосилно да е такова дело, самостоятелна интерпретационна лексика. „Добър човек“ — казано от Чехов е едно, от Достоевски — друго, от Тургенев — трето. В руското и съветското езикознание съществуват речници на езика на Пушкин например, но на български ние едва ли бихме могли да съставим поне като вътрешен лабораторен опит речници на думите, с които сме превеждали някой класик, те няма да бъдат самостоятелни. Един поглед върху преводите ще отбележи, че много от еквивалентните слова могат да бъдат заместени от синоними и ако се потърси цялостна система, цялостен стил в употребата на синонимите, може би ще се намери път към самостоятелната интерпретационна лексика.

Само така преводът би представлявал ново, уникално естетическо явление, при което е претворена художествената същност на първообраза.

Ето няколко примера от книгата „Страшната ловна дружина на крал Стах“ — . . . да слушам провечените като белоруска мъка песни на жените по пезулите. . . . „Пезул“ според Найден Геров е „пред огнище или на друго място, издадено от стената като лавица“. По-нататък: . . . за два века на нашата интелигенция ѝ бяха избили това разбиране. . . . Тук не е преведен идиоматичният израз, свързан с „избили“. По-нататък: . . . той ми даде препоръчително писмо,

в което заповядваше под заплаха от най-строги мерки да ми се оказва всякаква помощ. . . , т.е., към кого е заплахата? Още: „... жените с груби поли предат и пеят. . .“ В целия превод на тази книга има подобни неточности и изпълноти на изрази, беден е българският език тук, има доста повторения и на места пък не се отчита различното значение на една и съща дума. Например в описание на драматичен момент, което се състои от десетина изречения, думата „нещо“ се употребява пет пъти — „нещо изрева“, „нещо изпраща“, „нещо звучно“, „нещо твърдо“, „нещо мокро“ и накрая. . . „нещо стана“, което е от друга опера.

В превода на „Транзитно“ срещаме „звѐра“ чисто по шопски, след това в обстановката на природен пейзаж се оказва, че „червенушка“ било мравка. . . „Буйков натежа от справедливо възмущение“ — четем в превода на „Аритметика на любовта“. В Превод на Еренбург шведите пият „ракия“, гроздова или сливова — не се казва, пак там има загадъчни изрази като този: „... Може да се прибави, разбира се, че норвежците, които са изхвърлили преди двадесет и пет години неприличния пасаж. . .“ Какъв е тоя енигматичен „пасаж“? При Чехов, по волята на нашия преводач „Олга Ивановна седна зад преградката на кревата“ — не мога точно да си представя къде точно е седнала. Пак там; „По сламения покрив на колибата зашумоля дъжд. Рябовски . . . прекоси стаята“. Стаята на колибата ли? Пак там: „... Олга Ивановна нахичи всички стаи на гостната. . .“ В разказа на Нагибин „Сън за Тютчев“ най-после научаваме истината — че Тютчев е „слаб, ефирно лек и неземеи поет“, като думата „слаб“ се е превърнала при нас в духовно определение.

Ще направя и една уж нелитературна констатация. Преводът на съветската белетристика според мен се е феминизирал за разлика от поезията, която все още продължава да бъде мъжка работа. Другарката Леда Милева, която няма вина, че е председателка на Съюза на преводачите, шеговито ми каза по този повод, че преводът на прозата изисква търпение, а в наше време май че само жената може да се сяде дълго на работната маса. Извън шегата — проблемът съществува, той е породен още от феминизацията на филологическите факултети, а по-късно се обогатява от обстоятелството, че съпругите на интелектуалците с малки изключения също са интелектуалки или държат да станат такива, та един влиятелен мъж може да намери домашни занимания на жена си именно в областта на превода от руски — език, който се изучава, както личи от някои преводи, още в първоначалните класове.

За да бъдем справедливи в намирането на същинските причини за някои неудоволствителни преводи, ще трябва да признаем, че преводачът у нас, дори преводачът от руски, е твърде беден откъм необходимите научни помагала. Поразява липсата на енциклопедическа литература, която е напълно пособие в преодоляването на комплексни препятствия. „О, восточные переводы, как болит от вас голова!“ — бе възкликнал Арсений Тарковский, имайки вероятно пред вид какви огромни усилия са необходими на преводача, за да се ориентира всеки път в дебри фразеологични, терминологични, ботанически, зоологически, диалектически и т. н. Смятам, че Съюзът на преводачите е призван да импулсира създаването и издаването в най-кратки срокове на такава енциклопедическа литература, за да стане ясно — според случая в сп. „Факел“, — че река Ока в творителен падеж не се превежда на български с думата „око“, и че Карл Пети не е избивал бабички, а пеперуди — това според сп. „Съвременник“ . . . Киното и театърът в областта на превода от руски са също любитеи обект за изследване, но това е вече задача на други.

Иска ми се да насоча вниманието на обсъждането и към следното — транскрипцията на руските имена на български. Струва ми се, че тук има известно разностилие. Белоруските и украинските имена се изписват очевидно по фонетичния принцип, руските — не. Възможно е да отдаваме дан на наложили се вече правила, обаче нестройността на не. Системата е очевидна. Нещо трябва да се направи, нешто като оная пуническа война, в продължение на която Арт Бухвалд най-после бе прекръстен на Арт Бъкуалд или Бъкуолд.

Казах, че нашето дело прилича на строителство на Вавилонска кула. Сега съм длъжен да заявя, че съм оптимист и че според мене тази кула няма да рухне, защото за спойка на нейните елементи на нас ни служи крепкият български език, запазен като първи признак на народността ни в дни на тежки изпитания и в дни на подеми. Език, дошъл от такава историческа дълбина, усьвършенствувал и развивал от поколения вдъхновени творци, език — начало на една от пис-

меностите на човечеството. На този език съветската литература звучи пълногласно и свежо, той е достоен да я посме в светлите си съзвучия, той е способен да я съхрани с величието ѝ, с новаторството ѝ.

Всеки да сложи своята тухла в градежа на нашата вавилонска кула — ето единствения лозунг, който издигам.

ПРЕВОДНА БЕЛЕТРИСТИКА ОТ ЗАПАДНИ И НЕСЛАВЯНСКИ ЛИТЕРАТУРИ ПРЕЗ 1981 Г.

МИХАИЛ НЕДЕЛЧЕВ

Изминалата 1981 г. беше и ще бъде една изключителна година в историята на българската култура, в националното битие на българите. Тази щастлива и драматична същевременно година има своите измерения във всички сфери на националния живот, вкл. и в областта на преводната литература. В предговора към българското издание на своя роман „Окситанска кантилена“, излязъл преди няколко месеца, известният френски писател Пиер Гамара пише: „Щастлив съм, че книгата ми излиза в България през 1981 г., когато се чествува 1300-годишнината от основаването на българската държава. Това е много важна година в българската история. Фактът, че книгата ми, в която по свой начин изразявам любовта си към моята родина, излиза през тези месеци на 1981 г., ме изпълва с гордост. Обичта, която изпитвам към българската нация, към българския народ, към българските писатели мога да изразя, като посветя произведението си на това чествуване.“ Тези думи на френския писател ние трябва да прочетем от наша гледна точка — те са обръщение към нас. Струва ми се, че през 1981 г. българската нация придоби едно ново самочувствие. И българският литератор — преводач, редактор, критик — се учи вече да вижда попадналата в наш културен контекст чужда литературна творба като текст, който ще бъде обогатен от досега с една многовековна непресекнала национална традиция. Анна Лилова посочва с основание, че „основен аспект на понятието превод е неговият лингвистичен аспект, лингвистичната природа на превода. Но тогава нека помним, че новопреведена-та у нас творба оживява на езика на една древна култура, на четвъртия класически език на Европа. Това вече е пътят към истинското равнопоставяне в диалога между културите.

В същност през повечето десетилетия на този век нашият диалог е бил най-труден, най-неравноправен именно с литературите, чиято преводна художествена проза за 1981 г. се опитвам да разисквам сега пред вас. Колебанията тук са били в различни посоки. Защото *литературен* (и културен) *провинциализъм* е както стремейт да забравиш, че съществуват някои големи литератури, стремейт да игнорираш днешния им ден, така и безкритичното, напосоки, хаотично, настръвено превеждане е оглед да се навакса, да догоним, да се движим по модата — малочисленостно литературно умонастроение, което ражда подражателството, корозира националната културна специфика. Струва ми се, че отмина завинаги времето, когато някои преводачи от западни езици гледаха отвисоко създателите на оригинални български текстове, защото по тяхно мнение преведеният текст беше по-ценен от оригиналната творба. Днес подобно недialeктично мнение би било анахронизъм — преводачът (ако е истински творец) е осъзнал в собствената си практика необходимостта да обоснове върху стилового богатство на родната литература езиковата фрактура на добиващото своя нов облик произведение.

Разговаряхме наскоро с литературоведа доцент Никола Георгиев за двата нови тома „Философска проза“ на Хайне, за извънмерното преводаческо майсторство на Страшимир Джамджиев, за хапливия, ироничен, ласкав, свободен език на неговия Хайне. „Знаете ли, струва ми се, Джамджиев е бил един много добър читател на Пенчо Славейковата проза и това е една от причините за успеха му“ — каза Никола Георгиев. Не съм запитал преводача за това предпо-